

2. Діти із затримкою психічного розвитку та їх навчання : [навч. посібник для педагогів і шкільних психологів] / Т. Д. Ілляшенко, Н. А. Бастун, Т. В. Сак. – К.: ІЗМН, 1997. – 128 с.
3. Дмитриева Е. Е. Об особенностях общения со взрослыми 6-летних детей с задержкой психического развития / Е. Е. Дмитриева // Дефектология. – 1988. – № 1. – С. 68-72.
4. Кондрашин В. И. Влияние особенностей развития детей-сирот с задержкой психического развития на их социальную адаптацию в условиях школы-интерната : дис. ... канд. псих. наук.: 19.00.08 / Кондрашин Владимир Иосифович. – М., 1992. – 135 с.
5. Лебединский В. В. Нарушение психического развития в детском возрасте : [учеб. пособие для студ. психол. фак. высш. учеб. заведений] / Лебединский В. В. – [2-е изд., испр.]. – М. : Изд. центр "Академия", 2004. – 144 с.
6. Специальная психология : [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений] / [В. И. Лубовский, Т. В. Розанова, Л. И. Солнцева и др.]; под ред. В. И. Лубовского. – [2-е изд., испр.]. – М. : Издательский центр "Академия", 2005. – 464 с.
7. Тарасюк С. О. Формування соціально-комунікативної активності дітей із затримкою психічного розвитку в процесі корекційного навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.08 "Спеціальна психологія" / С. О. Тарасюк. – К., 1999. – 20 с.

Старцева В.П.

ОСОБЕННОСТИ ДЕТЕЙ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-БЫТОВОЙ ОРИЕНТАЦИИ

Статья посвящена освещению вопроса развития детей с задержкой психического развития и обоснованию целесообразности специальной работы, с учётом особенности этих детей, чтобы помочь им эффективнее ориентироваться в быту и социуме.

Ключевые слова: задержка психического развития, дети-сироты младшего школьного возраста, социально-бытовое ориентирование.

Startseva V.P.

PECULIARITIES OF CHILDREN WITH DELAY OF MENTAL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF PROBLEMS WELFARE ORIENTATION SKILLS AND ABILITY.

The article is sanctified to illumination of question of development of children delay of mental development and to the ground of expediency of the special work, taking into account the feature of these children, to help them more effective welfare orientation skills and ability.

Key words: delay of mental development, welfare orientation skills and ability, orphaned children of primary school age.

УДК 37.032.-053.4:159.923.2

Черепаня Н.І.

САМОСВІДОМІСТЬ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЇЇ РОЗВИТКУ В ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ

У статті обґрунтовано суть поняття самосвідомості та розкрито психолого-педагогічні умови розвитку самосвідомості у дітей дошкільного віку.

Ключові слова: самосвідомість, психолого-педагогічні умови, дошкільне дитинство.

Соціальний статус дитини, способи її життєдіяльності, стосунки з дорослими перебувають, якщо не в центрі уваги суспільства, то, принаймні, усвідомлюються як проблеми, що потребують якнайшвидшого розв'язання. Причина, яка викликала великий інтерес до самосвідомості, — це зміна останнім часом ставлення до дітей, культури дитинства, внутрішнього світу дитини, її інтересів, запитів, побажань. Нині воно віддзеркалює гуманістичні підходи, які захищають самобутність і неповторність

дитинства. Це передбачає перегляд багатьох психолого-педагогічних аспектів розвитку дитини, діяльності інституцій щодо її виховання (включаючи й родину), а також засобів, методів і форм виховання.

Філософські аспекти даної проблеми знайшли відображення в працях вчених-філософів (С.Л. Рубінштейна; М.Й. Боришевського; Л.Г. Подоляка; С.П. Тищенко; П.Р. Чамата та ін.) де розглядалися теорії розвитку самосвідомості. Відомі дитячі психологи Л.А. Венгер та В.С. Мухіна поряд із основними характеристиками самосвідомості, ім'ям, самооцінкою, статевою ідентифікацією розглядали усвідомлення дітей своїх прав та обов'язків. Самосвідомість — один із проявів свідомості як відокремлення себе ("Я") від об'єктивного світу ("не Я"); усвідомлення, оцінка людиною себе, свого місця у світі, своїх інтересів, знань, переживань, поведінки тощо. Самосвідомість має ієрархічно побудовану структуру від елементарного самопочуття до самопізнання і найвищого рівня — самоставлення, що виявляються у самоконтролі та саморегуляції своєї поведінки (Платонов К.К.) .

На думку вчених самосвідомість дитини та психолого-педагогічні умови її розвитку в дошкільному дитинстві — це питання поставило нам сьогодні. Воно ще не достатньо розкрито у педагогічній літературі, не розроблено ще чітких методик. Питання розвитку самосвідомості вимагає особливої уваги. Саме тому цю проблему ми взяли для дослідження .

Метою статті — визначити і обґрунтувати психолого-педагогічні умови розвитку самосвідомості у дітей дошкільного віку.

На думку С.Л. Рубінштейна, особистість не зводиться до свідомості та самосвідомості, але й не можлива без них. Самосвідомість особистості включає почуття самототожності, особлива психологічна конструкція — "Я", самооцінку та рівень домагань. Почуття самототожності забезпечує цілісність особистості, протистоїть її роздвоєнню. Суб'єктивно для індивіда особистість виступає як його "Я". Сукупність психічних явищ, що віддзеркалюють для особистості її "Я", отримали у психології назву "Я-концепції", що містить такі компоненти: когнітивні — образ "Я", уявлення про власні якості, здібності, можливості; емоційні — самоставлення, самоповага, самолюбство; оцінно-вольові — самооцінка, саморегуляція.

Загальну схему розвитку самосвідомості С.Л. Рубінштейн представляє таким чином. По-перше, самосвідомість виникає у ході розвитку свідомості особистості, у міру того, як вона стає самостійним суб'єктом. По-друге, самосвідомість розвивається завдяки ускладненню діяльності та взаємовідносин індивіда з оточуючими[5].

Самосвідомість у своєму розвиненому вигляді виявляється лише у дітей старшого віку та дорослих людей. Але початок її формування припадає на ранні дитячі роки. Наприклад, Сеченов відносить його на той час, коли дитина навчається розрізняти відчуття, що йдуть від власного тіла, від відчуттів, що виникають внаслідок дії на її органи чуття предметів і явищ зовнішнього світу, виділяти себе з оточення. Здатність виділити себе з оточення у дитини виробляється під впливом її взаємовідносин з зовнішнім світом і іншими людьми, внаслідок утворення великої кількості асоціацій між відчуттями, що викликаються предметами зовнішнього світу, з одного боку, і відчуттями від власного організму — з другого. Необхідною умовою створення цих асоціацій є власна діяльність дитини [5].

Важливу роль у формуванні самосвідомості дитини відіграє мова. Оволодіння мовою дає змогу дитині осмислювати не тільки ті враження, які вона одержує з зовнішнього світу, а й ті враження, які вона одержує з свого власного організму. Лише виявлені в словах, ці враження по-справжньому усвідомлюються дитиною, стають для неї "її" враженнями. Вступаючи в активні стосунки з своїм оточенням, оперуючи з предметами, впливаючи на інших людей і зазнаючи на собі їх впливів, оволодіваючи мовою, діти в 3-4 роки навчаються уже виділяти себе з свого оточення, мають початкове, елементарне уявлення про самих себе. Доказом цього є те, що вже в цьому віці вони відрізняють своє тіло від інших предметів і тіл, розрізняють окремі органи свого тіла, називають їх, знають про їх призначення, впізнають у дзеркалі як своє зображення, так і зображення інших людей. Про це свідчить також і те, що

саме в цьому віці діти починають свідомо користуватися займенником першої особи ("я хочу", "я візьму", "я бігаю", "я гуляю" і т. д.).

Інтенсивний розвиток мови в цьому віці, задовольняючи зрослої потребу дітей в спілкуванні з іншими людьми, разом з тим задовольняє й іншу їх потребу — потребу в пізнанні зовнішнього світу і самих себе. Спостереження показують, що в мові дітей цього віку є вже чимало слів для виразу своїх фізичних і психічних станів, мотивів і цілей своєї діяльності, оцінок своїх дій і вчинків і т. д. У цих словах діти систематизують і узагальнюють свої знання про себе, від чого їх уявлення про себе стають глибшими, змістовнішими [6].

Уявлення про себе розвиваються далі у дітей дошкільного віку в зв'язку з дальшим розвитком їх життєвих взаємовідносин. Важливу роль в цьому процесі відіграє ігрова діяльність дітей дошкільного віку. В процесі цієї діяльності діти пізнають не лише ті предмети, з якими вони мають справу, ті людські дії, які вони відображають у грі, а й самих себе. Вони пізнають свої сили і можливості, оволодівають своїми рухами і діями, починають усвідомлювати себе суб'єктами діяльності. Усвідомлення дітьми цього віку своїх сил і можливостей виявляється в їх більшій самостійності у взаєминах із зовнішнім світом та іншими людьми. Яскравим виявом цієї зрослої самостійності дітей, глибшого усвідомлення самих себе є прагнення дітей обходитися при розв'язуванні певних завдань без сторонньої допомоги, яке часто супроводжується висловами: "я сам", "я сама". Відстоюючи свою самостійність у цих діях, дитина хоче випробувати себе, перевірити свої сили і можливості, дати їм певну оцінку. В ігровій діяльності дошкільників виявляється і формується їх здатність до самоспостереження, самоаналізу, самооцінки і самоконтролю. В складній ігровій діяльності дошкільників формуються і такі прояви їх самосвідомості, як стриманість, самовладання, самодисципліна, почуття відповідальності, власної гідності та інші [6].

Важливою умовою формування самосвідомості у дітей дошкільного віку є перебування їх у дитячому колективі. Граючись або працюючи спільно, діти порівнюють себе одні з одними і в цьому порівнянні глибше, повніше пізнають свої фізичні сили і розумові здібності, виявляють свої позитивні й негативні якості, оцінюють свої дії і вчинки, навчаються перевіряти і контролювати себе, регулювати свою поведінку і свою діяльність. Тому, дбаючи про розвиток самосвідомості дітей дошкільного віку, треба багато уваги приділяти організації колективу дітей цього віку і постійно керувати його діяльністю.

Нагадаємо, що самосвідомість дитини становить важливу сторону її особистості. Відтак загальні психолого-педагогічні умови розвитку особистості конкретизуються стосовно розвитку самосвідомості. Особистість та її самосвідомість розвиваються у процесі діяльності та спілкування, різноманітних їх видів. Насамперед, у взаємодії та спілкуванні дитини з дорослим з перших днів життя малюка закладаються власне особистісні потреби бути особистістю, тобто бути значущим та впливати на інших людей; комунікативна потреба, потреби у розумінні, в афіліації (прагнення бути прийнятим), у самовираженні тощо [2].

Від успіху становлення цих потреб та повноти їх задоволення залежить вся подальша доля особистості.

У ранньому віці головна роль дорослого в розвитку самосвідомості полягає у попередженні кризи 3-х років, що з'являється як реакція на обмеження дитячої самостійності. З іншого боку, відсутність такої кризи при зниженій самостійності дитини — теж загрозливий сигнал. Прогноз розвитку особистості у цьому випадку: схильність до інфантилізму (проявів дитячої безпомічності, беспорядності у дорослому віці); порушення процесу індивідуалізації. Таким чином, дорослий повинен знайти баланс між формуванням самостійності дитини та збереженням тісних взаємовідносин із нею. Самостійності необхідно вчити, підтримуючи дитину у її починаннях. Педагогічно доцільно підтримувати бажання дитини зробити щось корисне, створювати умови для виконання таких привабливих дій, показати, як слід робити. Обов'язково пояснити, що і чому не вийшло, і якщо потрібно, то допомогти [4].

Незадоволення батьків, їх заборони викликають у малюка негативні емоції, які, у свою чергу, діють за принципом парадоксу: батьки очікують виправлення помилок і недоліків, а насправді отримують їх поглиблення, фіксацію. Дитині слід постійно демонструвати любов і турботу незалежно від результатів її роботи. Слід чітко розмежовувати у своїх оцінках загальне позитивне ставлення до дитини і аналіз її дій. Малюк поступово повинен зрозуміти, що помилки — це необхідний складовий компонент діяльності, що дорослі також роблять помилки, але згодом виправляють.

Можна порівнювати одержані дитиною результати із запропонованим зразком, з тими результатами, яких вона раніше досягала. Оцінки повинні спрямовуватись на стимулювання діяльності дитини, а не на сухий перелік її помилок, інакше у дитини зникає бажання взагалі щось робити. Не варто закликати дитину брати приклад з когось із її ровесників: "Подивись, як у Петрика..."; "Роби, як Галинка". Адже дитина чекає схвалення від дорослого саме її, а не когось з оточуючих. Потрібно знаходити у роботах дітей те, що їм вдається краще, що посилено для їх виконання. Для малюка у 2—3 роки найбільш зрозумілою буде оцінка безпосереднього результату (малюнка, будиночка), а для старших варто звернути увагу на задум та його втілення.

Дієвість оцінки визначається тим, наскільки вона коректно сформульована, яка її форма, зміст. Можна виділити такі типи оцінювання дошкільників дорослими :

- "Прискіпливі дорослі" головну увагу надають провині дітей, їх невмінню, незнанню, тому, що не вдається досягти. Позитивні сторони поведінки і діяльності вони не відзначають, сприймають її як належне. Діти систематично одержують переважно негативні оцінки. Це приводить до появи низької самооцінки у дошкільників, їх активність обмежується страхом помилки.

- "Захоплені дорослі" заохочують переважно успіхи, позитивні сторони, підкреслюють навіть незначні досягнення. Діти некритичні до себе, не задоволені своїм статусом у групі однолітків або серед інших дорослих. Діти будь-яким шляхом прагнуть заслужити схвальне ставлення до себе оточуючих. Строга реакція дорослого ще більше загострює незадоволення дитини.

- "Байдужі дорослі" дають несистематичні, випадкові оцінки, які позбавляють дітей твердих орієнтирів у діяльності і поведінці. Дорослі мало звертають уваги на успіхи і невдачі, рідко висловлюють своє ставлення до них. Діти особливо не дисципліновані.

- "Справедливі дорослі" однаковою мірою помічають успіхи і невдачі і відповідно їх оцінюють. Діти легко розрізняють те, що схвалює, і те, що забороняє дорослий. Вони впевнені в собі, розвивається адекватна самооцінка .

У розвитку самосвідомості дитини важливу роль повинна відігравати робота із дитячою книжкою. Усвідомленню дитиною себе у світі фізичних об'єктів, серед природи сприяє позаситуативно-пізнавальна форма спілкування з дорослим, характерна для дитини 3—4 років. Малюк чекає не тільки доброзичливої уваги дорослого, але й поваги до себе. Запам'ятовуючи зміст книжки у формі образів, дошкільник відтворює ці образи при організації гри, у своїх малюнках. Це свідчить про спрямованість дошкільника на активне сприймання змісту художніх творів. Він прагне бути діючою особою прослуханої казки, оповідання, вірша, беручи на себе роль, насамперед, позитивних і зовнішньо привабливих героїв, тих, до кого дорослий виявив свою прихильність [3].

У старшого дошкільника зростає прагнення до співпереживання і взаєморозуміння з дорослим. Дитина починає бачити в дорослому його особистісні якості, що розкриваються в системі взаємовідносин з оточуючими. Світ міжособистісних взаємовідносин, спілкування, моральних цінностей становить предмет найбільшого інтересу дитини. Відповідно найбільше приваблює старшого дошкільника та тематика дитячих книжок, яка розкриває питання соціально-моральної поведінки людини, суспільних норм і цінностей, характеру особистості. Дитина прагне проникнути в сутність взаємин між людьми, дати оцінку якостям характеру особистості і вчинкам людини, задумується, а як би сама вчинила на місці героїв.

У процесі роботи над змістом літературних творів дитина прагне з'ясувати ставлення дорослого до прочитаного, його схвалення чи осуд вчинків героїв [3]. Це сприяє засвоєнню дитиною елементарних гуманістично-моральних норм та перетворюється на засіб здійснення самооцінки.

Самосвідомість дітей дошкільного віку не формується стихійно, для цього мають бути чітко скоординовані дії дорослих, як батьків, так і вихователів. початок її формування припадає на ранні дитячі роки. Перші зародки самосвідомості припадають на той час, коли дитина навчається розрізняти відчуття, що йдуть від власного тіла, від відчуттів, що виникають внаслідок дії на її органи чуття предметів і явищ зовнішнього світу, виділяти себе з оточення. Поступово накопичується досвід усвідомлення себе як особистості, відбувається ідентифікація вчинків з "нормою", формується вміння критично мислити. Уявлення про себе розвиваються у дітей дошкільного віку в зв'язку з подальшим розвитком їх життєвих взаємовідносин.

У статті не вичерпуються всі аспекти порушеної проблеми. На подальше вивчення чекають питання забезпечення умов реалізації системи морально-правового виховання дітей дошкільного віку та підвищення загальної компетенції батьків у формуванні правової освіти дітей. Ці та інші проблеми знайдуть розв'язання у нашій подальшій пошуковій діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кононко О.Л. Дитяча субкультура як цінність і складова особистісно-орієнтованої освіти / О.Л. Кононко // Дошкільне виховання. – 2001. – №12. – С. 6-9.
2. Лисина М.К, Силвестру А.И. Психология самопознания у дошкольников / М.К. Лисина, А.И. Силвестру. – Кишинев, 1983.
3. Поніманська Т.І. Гуманність: ціннісний аспект / Т.І. Поніманська // Дошкільне виховання. – 2002. – № 4. – С.3-5.
4. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка / Т.І. Поніманська. – К., 2004. – 456с.
5. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 1999. – 712 с.
6. Щербакова К, Григоренко Г. Становлення особистості (Вихована дитина. Що це означає?) / К. Щербакові, Г. Григоренко // Дошкільне виховання. – 1998. – № 6. – С. 14-16.

Черепаня Н.І.

САМОСВІДОМІСТЬ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЇЇ РОЗВИТКУ В ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ

В статтє обоснована суцність поняття самосознания и раскрыто психолого-педагогические условия развития самосознания у детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: самосознание, психолого-педагогические условия, дошкольное детство.

Cherepania N. I.

SELF-AWARENESS AND PSYCHOLOGICAL, PEDAGOGICAL CONDITIONS OF ITS DEVELOPMENT IN THE PRESCHOOL CHILDHOOD

In the article the essence of the concept of identity and reveals the psychological and pedagogical conditions of self-awareness in preschool children.

Key words: self-consciousness, psycho-pedagogical conditions, preschool childhood.